

ZBIGNIEW KWIATKOWSKI
Uniwersytet Opolski

Wyznaczanie składu orzekającego w sprawach karnych

Abstract: The article discusses the problem of the appointment of the adjudicating panel in criminal cases. The currently binding Code of criminal procedure introduced relevant regulations in reference to this question in Art. 351, which stipulates the following: § 1A judge or judges called on to hear the case shall be designated in line with the sequence of the cases submitted, from a roll of judges of the given court or department, known to the parties. Deviation from this rule is only allowed in the event of a judge's illness or other important obstacle, which should be noted in the order designating the date of hearing. § 2 When an indictment includes a charge for a crime carrying a penalty of 25 years of deprivation of liberty or a life imprisonment, designation of the panel to hear the case shall, on a motion from the defence counsel or state prosecutor, be carried out by drawing lots at which they shall have a right to be present. The state prosecutor may bring the motion not later than within 7 days after the submission of the indictment, and a defence counsel, within 7 days from when the indictment was served on him. § 3 constitutes act-of-law delegation for the minister of justice for the issuing of the regulation in order to determine the detailed principles of designating the panel to hear cases by drawing lots. Such a regulation was issued on 2 June 2003 r. (Dz.U. of 2003, No 107, item no. 1007). The regulation which was quoted was developed with article 1 point 81 of the act of law issued on 11 March 2016 about the change of the act of law – the Code of the criminal procedure and some other acts of law (Dz. U. of 2016, Item no. 437), but in reality it did not come into force at all, for it was derogated with Article 4 point 1 of the act of law issued on 12 July 2017 about the change of the act of law – The law on the system of common courts and some other acts of law (Dz. U. of 2017, Item no. 1452). On the basis of Art. 41 Par. 1 of the act of law issued on 27 July 2001 – The law on the system of common courts in reference to Art. 20 of the aforementioned act of law issued on 12 July 2017 which amended the law on the system of common courts. The Minister of Justice, by issuing a regulation on 28 December 2017, changed the theretofore binding rules and regulations concerning the operation of common courts (Dz. U. of 2017, Item no. 2481) and determined therein the comprehensive rules as to the allocation of cases to the particular judges by drawing lots, the classification of cases into the particular categories and the principles of the establishment of multi-person panels.

Key words: Adjudicating panel, random allocation of cases, multi-person panels

Podstawowym założeniem demokratycznego państwa prawa jest zasada prawa do sądu, która wymaga, aby sprawę określonej jednostki rozpoznawał ustanowiony przez ustawę, właściwy, niezależny i bezstronny sąd¹.

Dla ukształtowania tej zasady w Polsce istotny wpływ miały dwie, ratyfikowane przez Polskę, konwencje międzynarodowe, które z mocy art. 91 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej² stanowią część krajowego porządku prawnego: 1. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych³, 2. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁴. Pierwsza z nich w art. 14 ust. 1 stanowi, że „(...), każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony przez ustawę, przy orzekaniu co do zasadności oskarżenia przeciw niemu w sprawach karnych bądź co do jego praw i obowiązków w sprawach cywilnych”. Według art. 6 ust. 1 EKPC „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej (...)”. Podobnej treści uregulowanie prawne zawarte jest w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, w myśl którego „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”.

Bezstronność sądu, w rozumieniu wyżej cytowanych przepisów, może być zapewniona tylko wtedy, gdy o powoływaniu składu sądu orzekającego do konkretnej sprawy będą decydować czynniki obiektywne i niezależne od czynnika administracyjnego (prezesa sądu). Stąd też uregulowanie prawne dotyczące sposobu wyznaczania składu orzekającego w konkretnej sprawie zawarte w przepisach Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. poddawano krytyce w doktrynie⁵, gdyż stwarzało ono możliwość wpływania czynnika administracyjnego na przebieg i wyniki rozpoznawanej sprawy karnej, dlatego postulowano jego zmianę. A. Murzynowski⁶ propono-

¹ K. MARSZAL: *Proces karny. Zagadnienia ogólne*. Wyd. II uzupełnione. Katowice 2013, s. 65 i nast.

² Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dz.U. nr 78, poz. 483 z późn. zm.

³ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony dnia 16 grudnia 1966 r. Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.

⁴ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r., Dz.U. z dnia 10 lipca 1993 r., nr 61, poz. 284 z późn. zm.

⁵ M. CIEŚLAK, Z. DODA: *Węzłowe zagadnienia postępowania karnego*. „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1978, nr 9, s. 148; A. KAFTAL: *Podstawowe problemy nowelizacji Kodeksu Postępowania Karnego*. Pal. 1981, z. 6, s. 45.

⁶ A. MURZYNOWSKI: *Składy wyrokujące w sądach pierwszej instancji*. SI 1985, t. 13, s. 51.

wał losowy system doboru sędziów i ławników do składów orzekających w dwóch wariantach – pierwszy za pomocą losowania, drugi zaś w kolejności z listy, opowiadając się jednocześnie za przyjęciem metody losowej w postaci kolejności wpływu spraw. M. Cieślak i Z. Doda⁷ oraz S. Waltoś⁸ postulowali metodę losowania, ale tylko w stosunku do ławników, przy czym według S. Waltosia⁹ „losowanie należałoby przeprowadzić na posiedzeniu przygotowawczym, w wyniku którego byłby konstytuowany zespół ławników orzekających w danej sprawie. W wypadku umieszczenia na wokandzie kilku spraw wybierano by w drodze losowania ławników, którzy orzekaliby we wszystkich sprawach rozpatrywanych w tym dniu”.

Aktualnie obowiązujący Kodeks postępowania karnego¹⁰ unormował kwestię wyznaczania składu orzekającego do konkretnej sprawy karnej w art. 351. Przepis ten, w pierwotnym brzmieniu, stanowił: „sędziego albo sędziów powołanych do orzekania w sprawie wyznacza się w kolejności według wpływu spraw oraz jawnej dla stron listy sędziów danego sądu lub wydziału. Odstępstwo od tej kolejności jest dopuszczalne tylko w formie pominięcia sędziego z powodu choroby lub innej ważnej przeszkody, co należy zaznaczyć w zarządzeniu o wyznaczeniu rozprawy” (§1). Cytowany przepis w założeniu projektu miał doniosłe znaczenie gwarancyjne, określając sztywne reguły wyznaczania obsady osobowej sądu orzekającego¹¹.

Gdy w akcie oskarżenia zarzuca się popełnienie zbrodni zagrożonej karą 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności, wyznaczenie składu orzekającego dokonuje się na wniosek prokuratora lub obrońcy w drodze losowania, przy czym mają oni prawo być obecni w trakcie tego losowania. Prokurator może złożyć wniosek nie później niż w ciągu 7 dni od wniesienia do sądu aktu oskarżenia, a obrońca w ciągu 7 dni od dnia doręczenia mu odpisu aktu oskarżenia (§2). Przepis §3 art. 351 k.p.k. zawierał delegację ustawową dla Ministra Sprawiedliwości w przedmiocie określenia, w drodze rozporządzenia, szczegółowych zasad wyznaczania i losowania składu orzekającego. Powyższe uregulowanie prawne zaakceptowano w doktrynie¹², chociaż niektóre kwestie w nim zawarte budziły

⁷ M. CIEŚLAK, Z. DODA: *Węzłowe zagadnienia...*, s. 148.

⁸ S. WALTOŚ: *Model polskiego procesu karnego de lege ferenda*. PiP 1981, z. 3, s. 31.

⁹ Ibidem, s. 31.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. nr 89, poz. 555 z późn. zm.

¹¹ Zob. *Uzasadnienie rządowego projektu nowego Kodeksu postępowania karnego*. W: *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*. Red. I. FREDRCH-MICHALSKA et al. Warszawa 1977, s. 429.

¹² E.W. WĘDRYCHOWSKA: *Składy i właściwość sądu w nowym Kodeksie postępowania karnego*. W: *Nowe uregulowania prawne w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.* Red. P. KRUSZYŃSKI. Warszawa 1999, s. 100.

wątpliwości¹³. Postulowano zatem, „aby *de lege ferenda* wprowadzić zasadę losowego doboru wszystkich członków składów orzekających metodą wyznaczania ze stałej listy w kolejności alfabetycznej oraz wprowadzić jednolitą metodę wyłaniania kompletu sądu, niezależnie od zagrożenia przewidzianego za przestępstwo zarzucane w akcie oskarżenia”¹⁴.

Artykułem 1 pkt 148 Ustawy z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych¹⁵ przepis art. 351 został zmieniony w ten sposób, iż § 1 zdanie drugie otrzymało brzmienie „Odstępstwo od tej kolejności jest dopuszczalne tylko z powodu choroby sędziego lub innej ważnej przyczyny, co należy zaznaczyć w zarządzeniu o wyznaczeniu rozprawy”, zaś w § 3 po wyrazach „składu orzekającego” dodano wyrazy „mając na uwadze konieczność zagwarantowania równego prawdopodobieństwa udziału w składzie orzekającym w każdej sprawie wszystkim sędziom danego sądu lub wydziału”. Powyższe zmiany nie miały jednak istotnego znaczenia w aspekcie praktycznym. Pierwsza z nich dotyczyła § 1 i była jedynie stylistyczna, druga zaś sprowadzała się do zbudowania delegacji ustawowej, zawartej w § 3¹⁶, zgodnie z wytycznymi Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 1999 r., K 10/99¹⁷. Na podstawie delegacji ustawowej ujętej w art. 351 § 3 k.p.k. Minister Sprawiedliwości dnia 2 czerwca 2003 r. wydał rozporządzenie¹⁸, w którym określił szczególne zasady wyznaczania i losowania składu orzekającego. Zasady te zostały omówione w literaturze¹⁹, zaś w chwili obecnej, ze względu na wejście w życie z dniem 1 stycznia 2018 r. Regulaminu urzędowania sądów powszechnych, mają już historyczne znaczenie.

Artykułem 1 pkt 81 Ustawy z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw²⁰ przepis art. 351 k.p.k. otrzymał brzmienie:

§ 1. Sędziego powołanego do orzekania w sprawie w składzie jednoosobowym albo sędziego sprawozdawcę wyznacza się w kolejności według wpływu sprawy oraz jawnej dla stron listy sędziów orzekających

¹³ Ibidem, s. 100–101 i tam powołane poglądy doktryny.

¹⁴ Ibidem, s. 102.

¹⁵ Dz.U. nr 17, poz. 155.

¹⁶ P. HOFMAŃSKI, E. SADZIK, K. ZGRYZEK: *Kodeks postępowania karnego*. T. II: *Komentarz do art. 297–467*. Wyd. 4. Red. P. HOFMAŃSKI. Warszawa 2011, s. 414.

¹⁷ Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego 1999, nr 7, poz. 162.

¹⁸ Dz.U. 2003, nr 107, poz. 1007.

¹⁹ J. IWANIEC: *Zasady wyznaczania składu orzekającego w sprawach karnych*. Prok. i Pr. 2005, nr 12, s. 154 i nast.; W. GONTARSKI: *System autonomicznego przydzielania spraw sędziom z art. 351§1 k.p.k. w świetle standardów Rady Europy*. PPK 2004, nr 23, s. 35 i nast.

²⁰ Dz.U. 2016, poz. 437.

w danym sądzie lub wydziale. Odstępstwo od tej kolejności jest dopuszczalne tylko w formie pominięcia sędziego z powodu jego dłuższej choroby lub innej usprawiedliwionej niemożności wykonywania obowiązków służbowych, bądź też ważnej przyczyny wynikającej z organizacji pracy w sądzie, co należy zaznaczyć w zarządzeniu o wyznaczeniu sędziego albo członków składu orzekającego.

§ 2. Jeżeli do orzekania w sprawie należy powołać więcej niż jednego sędziego, kolejnego albo kolejnych sędziów wyznacza się w drodze losowania. Sędzia wyznaczony w drodze losowania podlega wyłączeniu od udziału w kolejnych losowaniach przeprowadzanych w trybie niniejszego paragrafu, aż do wyboru w tej drodze wszystkich pozostałych sędziów z listy, o której mowa w § 1.

§ 3. Gdy w akcie oskarżenia zarzuca się popełnienie zbrodni zagrożonej karą 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności, wyznaczenia składu orzekającego dokonuje się na wniosek prokuratora lub obrońcy w drodze losowania. Sędzia wyznaczony w drodze losowania podlega wyłączeniu od udziału w kolejnych losowaniach przeprowadzanych w trybie niniejszego paragrafu aż do wyboru w tej drodze wszystkich pozostałych sędziów z listy, o której mowa w § 1. Prokurator może złożyć wniosek w akcie oskarżenia, a obrońca w ciągu 3 dni od dnia doręczenia mu odpisu aktu oskarżenia.

§ 4. Jeżeli sędzia wyznaczony w myśl przepisów § 1–3 nie może orzekać w sprawie z powodu przeszkody procesowej, przeszkody wynikającej z przepisów prawa o ustroju sądów, jego długotrwałej choroby lub innej usprawiedliwionej niemożności wykonywania obowiązków służbowych, do orzekania w sprawie w jego miejsce wyznacza się innego sędziego w drodze losowania.

§ 5. W wypadku wskazanym w § 4 sędzia wyznaczony do orzekania w sprawie w miejsce sędziego wyznaczonego w myśl § 1 podlega z tego powodu jednokrotnemu pominięciu w kolejności wyznaczania do orzekania w trybie § 1. W wypadku wskazanym w § 4 sędzia wyznaczony do orzekania w sprawie w miejsce sędziego wyznaczonego w myśl § 2 podlega wyłączeniu od udziału w kolejnych losowaniach przeprowadzanych w trybie § 4 w celu zastąpienia sędziego wyznaczonego w myśl § 2 aż do wyboru w tej drodze wszystkich pozostałych sędziów z listy, o której mowa w § 1. W wypadku wskazanym w § 4 sędzia wyznaczony do orzekania w sprawie w miejsce sędziego wyznaczonego w myśl § 3 podlega wyłączeniu od udziału w kolejnych losowaniach przeprowadzanych w trybie § 4 w celu zastąpienia sędziego wyznaczonego w myśl § 3 aż do wyboru w tej drodze wszystkich pozostałych sędziów z listy, o której mowa w § 1.

§ 6. Jeżeli po wyznaczeniu składu orzekającego w myśl art. 349 § 1 albo art. 350 § 1 sprawa, zgodnie z przepisami postępowania, ma być rozpo-

znana w składzie złożonym z większej liczby sędziów, do orzekania w tej sprawie wyznacza się sędziego lub sędziów w drodze losowania. W takim wypadku sędzia wyznaczony do orzekania w sprawie podlega z tego powodu jednokrotnemu pominięciu w kolejności wyznaczania do orzekania w trybie § 1.

§ 7. Od udziału w losowaniach wskazanych w § 2–6 wyłączeni są sędziowie, o których mowa w § 1 zdanie drugie.

Minister Sprawiedliwości uzyskał kompetencje do określenia w drodze rozporządzenia:

- 1) trybu wyznaczania i losowania składu orzekającego, mając na uwadze konieczność zagwarantowania równego prawdopodobieństwa udziału w składzie orzekającym w każdej sprawie wszystkim sędziom danego sądu lub wydziału oraz zapewnienia obiektywizmu przy przeprowadzaniu losowania, w szczególności poprzez udział w tej czynności osób niemających interesu prawnego ani faktycznego w wyniku losowania, możliwość wyznaczania i losowania składu orzekającego przy użyciu systemu informatycznego oraz możliwość rejestrowania obrazu albo obrazu i dźwięku z przebiegu losowania, warunki tego rejestrowania oraz przechowywania i udostępniania zapisów nagrań;
- 2) warunków uznania choroby lub innej usprawiedliwionej niemożności wykonywania obowiązków służbowych za dłuższą lub długotrwałą oraz ważne przyczyny wynikające z organizacji pracy w sądzie dopuszczające pominięcie sędziego do orzekania w sprawie, mając na uwadze konieczność zapewnienia prawidłowego toku postępowania oraz prawidłowego wyznaczania sędziego do orzekania w sprawie. (*arg. ex art. 351 § 1 k.p.k.*)

§ 9. Przepisy § 1–8 stosuje się do sędziów sądów powszechnych i wojskowych.

Przytoczony przepis wprowadzie w odniesieniu do poprzedniej regulacji rozbudowano, wprowadzając w nim odmiennie od wcześniej obowiązujących zasady tworzenia składów orzekających w sprawach karnych, a zakres jego stosowania omówiono w literaturze²¹, jednak zważyć należy, iż pierwotna data jego wejścia w życie ustalona na 1 stycznia 2017 r.²² została, artykułem 12 pkt 2 Ustawy z dnia 12 lipca 2017 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych

²¹ K. EICHSTAEDT. W: *Kodeks postępowania karnego*. T. I. Wyd. 4. Red. B. AUGUSTYNIAK et al. Warszawa 2017, s. 1306 i nast.; D. KALA, M. KLUBIŃSKA: *Postępowanie karne przed sądem pierwszej instancji po nowelizacji w 2016*. Kraków 2016, s. 131 i nast.; H. PALUSZKIEWICZ. W: K. DUDKA, H. PALUSZKIEWICZ: *Postępowanie karne*. Wyd. 2. Warszawa 2016, s. 485 i nast.; K. NOWICKI. W: D. GRUSZECKA et al.: *Proces karny*. Warszawa 2017, s. 279 i nast.

²² Zob. art. 28 Ustawy z dnia 11 marca 2016 o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2016, poz. 437.

ustaw²³, przesunięta na dzień 1 stycznia 2018 r. W rezultacie więc zmieniony art. 351 k.p.k. w ogóle nie zaczął obowiązywać, gdyż artykułem 4 pkt 1 wyżej powołanej ustawy z dnia 12 lipca 2017 r. został on derogowany, a także uchylono te przepisy ustawy nowelizującej, które oczekiwały na upływ *vacatio legis* i wejście w życie nowych zasad tworzenia składu orzekającego w związku z dodaniem art. 1 pkt 20 wyżej cytowanej ustawy z dnia 12 lipca 2017 r., a w Ustawie z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych²⁴ artykułów 47a–47c w brzmieniu:

Art. 47a § 1. Sprawy są przydzielane sędziom i asesorom sądowym losowo, w ramach poszczególnych kategorii spraw, chyba że sprawa podlega przydziałowi sędziemu pełniącemu dyżur.

§ 2. Przydział spraw w ramach poszczególnych kategorii jest równy, chyba że został zmniejszony z uwagi na pełnioną funkcję, uczestniczenie w przydziale spraw innej kategorii lub z innych przyczyn przewidzianych ustawą.

§ 3. Przepisy § 1 i 2 stosuje się odpowiednio do przydziału spraw referendarzom sądowym.

§ 4. (...).

§ 5. W razie przydzielenia sprawy wymagającej nadzwyczajnego nakładu pracy, sędzia sprawozdawca może zwrócić się do prezesa sądu z wnioskiem o wstrzymanie przydziału kolejnych spraw na czas określony. Prezes sądu rozpoznaje wniosek niezwłocznie. Decyzję prezesa sądu wraz z uzasadnieniem doręcza się sędziemu, którego dotyczy, oraz podaje do wiadomości sędziów danego sądu. Od decyzji prezesa sądu sędziemu, którego decyzja dotyczy, oraz grupie co najmniej 10% sędziów danego sądu przysługuje odwołanie do kolegium sądu w terminie siedmiu dni od dnia jej doręczenia albo podania do wiadomości. Uchwałę kolegium sądu wraz z uzasadnieniem doręcza się sędziemu, którego decyzja dotyczy, oraz podaje do wiadomości wszystkich sędziów danego sądu.

Art. 47b § 1. Zmiana składu sądu może nastąpić tylko w przypadku niemożności rozpoznania sprawy w dotychczasowym składzie albo długotrwałej przeszkody w rozpoznaniu sprawy w dotychczasowym składzie. Przepis art. 47a stosuje się odpowiednio.

§ 2. Jeżeli konieczne jest podjęcie czynności w sprawie, w szczególności gdy wynika to z odrębnych przepisów lub przemawia za tym względ na sprawność postępowania, a skład sądu, któremu została przydzielona sprawa, nie może jej podjąć, czynność ta jest podejmowana przez skład sądu wyznaczony zgodnie z planem zastępstw, a jeżeli czynność nie jest objęta planem zastępstw, przez skład sądu wyznaczony zgodnie z art. 47a.

²³ Dz.U. 2017, poz. 1452.

²⁴ Dz.U. 98, poz. 1070 z późn. zm.

§ 3. Decyzje w sprawach, o których mowa w § 1 i 2, podejmuje prezes sądu albo upoważniony przez niego sędzia.

§ 4. Zmiana miejsca służbowego sędziego lub delegowanie do innego sądu oraz zakończenie delegowania nie stanowi przeszkody do podejmowania czynności w sprawach przydzielonych w dotychczasowym miejscu służbowym albo miejscu pełnienia służby, aż do ich zakończenia.

§ 5. Na wniosek sędziego lub z urzędu kolegium sądu właściwe dla nowego miejsca służbowego sędziego lub miejsca jego delegowania może zwolnić sędziego z obowiązku rozpoznania części lub wszystkich spraw, w szczególności w razie znacznej odległości od tego sądu do nowego miejsca służbowego sędziego lub miejsca jego delegowania, a także przy uwzględnieniu stopnia zaawansowania rozpoznawanych spraw. Przed podjęciem uchwały kolegium sądu zasięga opinii prezesów właściwych sądów.

§ 6. Przepisy § 4 i 5 stosuje się odpowiednio w przypadku przeniesienia do innego wydziału tego samego sądu (...).

Przytoczone przepisy art. 47a i 47b doprecyzowały uregulowanie prawne zawarte w art. 22a Ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych²⁵, w brzmieniu nadanym przez art. 1 pkt 5 Ustawy z dnia 12 lipca 2017 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw²⁶, dotyczące czynności w sądach oraz uregulowała nowe zasady przydzielania spraw poszczególnym sędziom i asesorum sądowym. W świetle cytowanego przepisu art. 47a p.u.s.p. przydział spraw jest co do zasady równy, chyba że został zmieniony ze względu na pełnioną funkcję, uczestniczenie w przydziale spraw innej kategorii lub z innych przyczyn przewidzianych ustawą. Nowelizacja prawa ustroju sądów powszechnych dokonana ustawą z dnia 12 lipca 2017 r. wprowadziła losowość przydziału spraw jako zasadę ustrojową, która nie występowała dotychczas w polskim porządku prawnym, mimo iż zagadnienie to już dostrzegano, w niektórych systemach prawnych nie tylko jako kwestię administracji sądowej, ale także jako gwarancję prawidłowego rozpoznania sprawy²⁷. Kwestia ta jest ujmowana w niektórych systemach prawnych pod nazwą sędziego naturalnego, stanowiącą jedną z gwarancji bezstronności sędziego i równości stron w postępowaniu sądowym. Prawo do sędziego naturalnego abstrakcyjnie, nie *ad hoc* do konkretnej sprawy, stanowi wyraz zasady równości broni w toku postępowania sądowego, a w szerszym zakresie także zasady prawa do sądu. Wprowadzony wymóg losowego przydziału spraw daje zatem gwarancję

²⁵ Ustawa z dnia 21 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych.

²⁶ Dz.U. 2017, poz. 1452.

²⁷ Zob. Uzasadnienie projektu ustawy z dnia 12 lipca 2017 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw, s. 7–8 (Druk Sejmowy 1491).

stronom, że określona sprawa nie zostanie ostatecznie przydzielona do rozpoznania sędziemu wyznaczonemu w inny niż losowy sposób²⁸.

Warto zwrócić uwagę, iż ustawodawca połączył zasadę losowego przydziału spraw z zasadą równości przydziału, która ma stanowić gwarancję dla poszczególnych sędziów ich równomiernego obciążenia w sądzie, co w konsekwencji oznacza, iż każdy sędzia w określonej kategorii spraw wylosuje jednakową ich liczbę. Może czasem się zdarzyć, iż dany sędzia wylosuje kolejno kilka spraw o złożonym stanie faktycznym i prawnym, wówczas, w celu skrócenia okresu, w którym algorytm przydziału spraw doprowadził do równomiernego obciążenia sędziów, losowanie będzie odbywało się odrębnie w różnych kategoriach spraw, co zmniejszy prawdopodobieństwo wylosowania przez jednego sędziego w krótkim okresie kilka spraw tej samej kategorii²⁹.

Ustawa z dnia 12 lipca 2017 r., nowelizująca prawo o ustroju sądów powszechnych, wprowadziła także zasadę niezmienności składu orzekającego (art. 47b p.u.s.p.), która jest ściśle powiązana z zasadą losowości i równości przydziału spraw. To sprawia, że raz wylosowany skład sądu, niezależnie od tego, czy jest jednoosobowy czy kilkusobowy, nie powinien ulegać zmianie w toku procesu do zakończenia sprawy. Przepis art. 47b §1 *in principio* p.u.s.p. stanowi, że zmiana składu sądu może nastąpić tylko w przypadku niemożności rozpoznania sprawy w dotychczasowym składzie albo długotrwałej przeszkody w rozpoznaniu sprawy w dotychczasowym składzie. Natomiast w myśl art. 47 §2 p.u.s.p. jeżeli konieczne jest podjęcie czynności w sprawie, w szczególności gdy wynika to z odrębnych przepisów lub przemawia za tym względ na sprawność postępowania, a skład sądu, któremu została przydzielona sprawa, nie może jej podjąć, czynność ta jest podejmowana przez skład sądu wyznaczony zgodnie z planem zastępstw, a jeżeli czynność nie jest objęta planem zastępstw, przez skład sądu wyznaczony zgodnie z art. 47a (tj. sędziego lub asesora sądowego – dop. autora). Decyzję w powyższej kwestii podejmuje prezes sądu lub upoważniony przez niego sędzia (*org. ex* 47 §3 p.u.s.p.). Powyższe uregulowanie nie zostało zaaprobowane w doktrynie³⁰, gdyż podniesiono w niej, że wobec jego znacznej niedookreśloności może to prowadzić do naruszenia fundamentalnej zasady niezawisłości składu sądu, a tym samym zasady niezawisłości sędziowskiej i bezstronności sądu.

Przepis przejściowy art. 21 Ustawy z dnia 12 lipca 2017 r. o zmianie ustawy prawo ustroju sądów powszechnych i niektórych innych ustaw³¹

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, s. 8.

³⁰ K. ZGRYZEK. W: *Proces karny*. Red. K. MARSZAŁ, J. ZAGRODNIK. Warszawa 2017, s. 109.

³¹ Dz.U. 2017, poz. 1452.

przewiduje dalsze stosowanie uchylonego przepisu art. 351 k.p.k. oraz uchylonych na jego podstawie przepisów wykonawczych w brzmieniu dotychczasowym, a więc w kwestiach dotyczących przeprowadzania losowania sędziów do składu orzekającego w sprawach karnych, aż do wydania nowych przepisów regulujących tę kwestię.

Na podstawie art. 41 ust. 1 Ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych³² w zw. z art. 20 wyżej powołanej ustawy dnia 12 lipca 2017 r. nowelizującej prawo o ustroju sądów powszechnych Minister Sprawiedliwości – rozporządzeniem z dnia 28 grudnia 2017 r. – zmienił Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych³³, wprowadzając w nim następujące zmiany: paragrafem 1 pkt 8 powołanego rozporządzenia z dnia 28 grudnia 2017 r. § 43 otrzymał brzmienie:

1. Sprawy są przydzielane referentom (sędziom i asesorum sądowym) losowo, zgodnie z ustalonym podziałem czynności, przez narzędzie informatyczne działające w oparciu o generator liczb losowych, oddzielnie dla każdego repertorium, wykazu lub innego urządzenia ewidencyjnego, chyba że przepisy niniejszego rozporządzenia przewidują inne zasady przydziału. Przydziału przez narzędzie informatyczne nie stosuje się, jeżeli tylko jeden sędzia lub asesor sądowy uczestniczy w przydziale spraw danego rodzaju.
2. Jeżeli w danym urządzeniu ewidencyjnym sprawy zostały podzielone na kategorie, przydział odbywa się oddzielnie dla każdej kategorii. Podział spraw na kategorie jest określony w załączniku nr 2 do rozporządzenia.
3. Do przydziału spraw referendarzom sądowym przepisy niniejszego oddziału stosuje się odpowiednio, zgodnie z ustalonym podziałem czynności.
4. Sprawy, które mogą być rozpoznane przez referendarzy sądowych, powinny być przydzielane wyłącznie referendarzom sądowym, chyba że wpływ spraw wymaga ich przydzielania także sędziom i asesorum sądowym.
5. Czynności w sprawie zakończonej lub zawieszony, jeżeli referent nie orzeka już w wydziale, podejmuje przewodniczący wydziału. Jeżeli po podjęciu czynności okaże się, że sprawa wymaga rozstrzygnięcia co do istoty sprawy, podlega ona ponownemu przydziałowi. Przewodniczący wydziału może zarządzić ponowny przydział także innych spraw zakończonych lub zawieszonych.
6. Nie podlega ponownemu przydziałowi sprawa ponownie zarejestrowana w tym samym lub innym urządzeniu ewidencyjnym.

³² Dz.U. 98 poz. 1070 z późn. zm.

³³ Dz.U. 2018, poz. 2316.

7. Sprawa wyłączona do odrębnego rozpoznania nie podlega odrębnemu przydziałowi, z zastrzeżeniem § 52c ust. 3. Sprawa połączona ze sprawą innego referenta, a następnie wyłączona do odrębnego rozpoznania, podlega przydzieleniu pierwotnemu referentowi.
8. Referent sprawy o ustanowienie kuratora lub zarządcy jest referentem w sprawach związanych ze sprawowaniem albo uchyleniem kurateli lub zarządu.
9. Skład wyznaczony do rozpoznania apelacji rozpoznaje wszystkie środki odwoławcze przedstawione przez sąd I instancji przed zwrotem sprawy temu sądowi. Skład wyznaczony do rozpoznania zażalenia rozpoznaje wszystkie zażalenia przedstawione przez sąd I instancji przed zwrotem sprawy temu sądowi, chyba że przed rozpoznaniem zażalenia został wyznaczony skład do rozpoznania apelacji. Jeżeli kolejny środek odwoławczy podlega rozpoznaniu w składzie jednego sędziego, rozpoznaje go sędzia referent, a jeżeli jest nim sędzia delegowany z sądu niższego, środek odwoławczy rozpoznaje przewodniczący składu.
10. Przepis ust. 9 stosuje się odpowiednio do wniosków o przedłużenie tymczasowego aresztowania oraz zażaleń w przedmiocie tymczasowego aresztowania dotyczących jednego postępowania przygotowawczego, chyba że ze względu na liczbę środków odwoławczych przewodniczący wydziału zarządzi odrębny przydział części zażaleń.
11. Jeżeli środek odwoławczy, do rozpoznania którego dokonano przydziału, podlegał rozpoznaniu w składzie jednego sędziego i przed jego rozpoznaniem wpłynął środek odwoławczy podlegający rozpoznaniu przez skład trzech lub pięciu sędziów, stosuje się § 43a ust. 1 i 7.
12. Jeżeli zachodzi potrzeba wyznaczenia do udziału w losowaniu sędziego orzekającego w innym wydziale, przewodniczący zwraca się w tej sprawie do prezesa sądu. W losowaniu biorą udział wszyscy sędziowie z wydziałów lub sekcji wskazanych przez prezesa.
13. Sprawy podlegające losowemu przydziałowi rejestruje się w systemie informatycznym obsługującym narzędzie informatyczne, o którym mowa w ust. 1, w terminie czterech dni roboczych od daty wpływu do sądu, chyba że sprawa podlega przydziałowi po uzupełnieniu braków. Przewodniczący wydziału w wybranych urządzeniach ewidencyjnych lub kategoriach spraw może wstrzymać kierowanie spraw do przydziału w przypadku krótkotrwałych nieobecności części sędziów, do zakończenia tych nieobecności, chyba że w sprawie jest konieczne podjęcie czynności niecierpiących zwłoki.
14. W aktach spraw przydzielonych przez narzędzie informatyczne, o którym mowa w ust. 1, zamieszcza się wydruk raportu z losowania. W pozostałych sprawach przewodniczący wydziału wydaje zarządze-

nie o przydziale, chyba że sprawa została przydzielona przez inne narzędzie informatyczne.

15. Jeżeli ze względów technicznych przydział przez narzędzie informatyczne nie jest możliwy przez trzy kolejne dni, przewodniczący wydziału przydziela sprawy w oparciu o listę sędziów, asesorów sądowych lub referendarzy sądowych, stosując odpowiednio przepisy niniejszego oddziału.

Na tle cytowanego przepisu krótkiego omówienia wymaga zagadnienie składu sądu rozpoznającego środki odwoławcze przedstawione przez sąd pierwszej instancji (§ 43 ust. 9 rozporządzenia). Analizując tę kwestię, należy stwierdzić, iż zwrot „wszystkie środki odwoławcze”, w rozumieniu § 43 ust. 9 wyżej powołanego rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 grudnia 2017 r. obejmuje zarówno „apelacje”, jak i „zażalenia”. Tak więc jeśli określona sprawa zostanie przydzielona do rozpoznania apelacji w składzie trzech sędziów, zaś informatyczne urządzenie losujące przydzieli do jej rozpoznania sędziego referenta, to pozostałych dwóch sędziów ustala przewodniczący wydziału, według kolejności przydziału spraw. Jeśli w tej sprawie zostało jednocześnie wniesione zażalenie, wówczas powinien rozpoznać je sędzia referent, przed zwrotem sprawy sądowi pierwszej instancji. Jeśli wpłynie kolejna sprawa dotycząca tego samego oskarżonego wraz ze środkiem odwoławczym, wniesionym przez którąkolwiek ze stron, który podlega rozpoznaniu, co do zasady, przez jednego sędziego (*arg. ex art. 449 § 2 k.p.k.*), wówczas środek ten rozpoznaje sędzia referent, przydzielony do rozpoznania sprawy w składzie trzech sędziów. Jeśli jest nim sędzia delegowany z sądu niższego rzędu, wówczas środek odwoławczy rozpoznaje przewodniczący składu orzekającego.

W sytuacji, gdy wpłynie do rozpoznania zażalenie w przedmiocie środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania, wówczas, co do zasady, sędzia wyznaczony do rozpoznania zażalenia rozpoznaje wszystkie zażalenia przedstawione przez sąd pierwszej instancji, przed zwrotem sprawy temuż sądowi, jeżeli natomiast przed rozpoznaniem zażalenia został wyznaczony skład do rozpoznania apelacji i przydzielony referent, wtedy zażalenia rozpoznaje sędzia referent.

Według nowego brzmienia § 43a rozporządzenia:

1. W sprawach rozpoznawanych w składach wieloosobowych przydzielenie pozostałych członków składu przez narzędzie informatyczne, o którym mowa w § 43 ust. 1, może nastąpić jednocześnie z wyznaczeniem referenta lub później, na zarządzenie referenta.
2. Na potrzeby przydziału spraw rozpoznawanych w składzie 3 sędziów narzędzie informatyczne losowo tworzy składy, którym przydziela sprawy referentów wyznaczonych w trybie § 43. Przewodniczący wydziału określa okres, nie dłuższy niż 6 miesięcy, po upływie którego

narzędzie informatyczne na nowo tworzy składy określone w zdaniu poprzedzającym. Przed upływem tego okresu przewodniczący wydziału może zarządzić ponowne utworzenie składów, jeżeli uległa zmianie liczba sędziów uczestniczących w przydziale spraw danego rodzaju oraz w innych uzasadnionych przypadkach.

3. Jeżeli do utworzenia składów na nowo zgodnie z ust. 2 pozostało mniej niż trzy miesiące, w składach tych sędzia, w stosunku do którego zaprzestano przydziału, może zostać zastąpiony przez sędziego dotychczas nieuczestniczącego w przydziale spraw tego rodzaju.
4. Na potrzeby przydziału spraw, o których mowa w ust. 2, referenci mający zmniejszony wskaźnik procentowy udziału w przydziale spraw mogą zostać ujęci jako jeden referent zbiorczy o wskaźniku przydziału będącym sumą, określonych w podziale czynności, wskaźników przydziałów poszczególnych referentów. Przed rozpoczęciem przydziału spraw referentowi zbiorczemu przewodniczący wydziału ustala kolejność przydziału spraw referenta zbiorczego sędziom.
5. Przed delegowaniem sędziego na podstawie art. 77 §9 ustawy prezes sądu apelacyjnego określa liczbę dni delegowania, a przewodniczący wydziału określa kategorie oraz liczbę spraw, które zostaną przydzielone temu sędziemu, tak aby możliwe było ich rozpoznanie w ustalonej liczbie dni. Po wyznaczeniu terminów w poszczególnych sprawach prezes sądu apelacyjnego deleguje sędziego na wyznaczone dni. Przepis ust. 4 stosuje się odpowiednio w sposób zapewniający losowość przydziału.
6. Zamiast losowego przydziału ławników do sprawy można podzielić ławników losowo na pary przypisane do referenta, który przydziela je do poszczególnych spraw. Niniejszego przepisu nie stosuje się w sprawach karnych.
7. W sprawach rozpoznawanych w składzie dwóch sędziów i trzech ławników lub pięciu sędziów stosuje się przepisy dotyczące odpowiednio składu jednego sędziego i dwóch ławników lub składu trzech sędziów. Przewodniczący wydziału zarządza dodatkowo wylosowanie do składu odpowiednio jednego sędziego i ławnika lub dwóch sędziów.
8. W losowaniu, o którym mowa w ust. 7, biorą udział wszyscy sędziowie orzekający w wydziale, w tym sędziowie, dla których podział czynności nie przewiduje orzekania w sprawach tego rodzaju. Z losowania można wyłączyć sędziów, którzy odbyli największą liczbę sesji w charakterze członka składu niebędącego referentem, oraz ławników, co do których zachodzi niebezpieczeństwo przekroczenia liczby sesji określonej w art. 170 §1 ustawy.
9. Jeżeli rozpoznanie sprawy karnej w pierwszej instancji w składzie trzech sędziów następuje na podstawie postanowienia sądu lub zarzą-

- dzenia prezesa sądu, prezes sądu może zarządzić losowanie sędziego z innego wydziału lub sekcji albo wydziału z wyłączeniem sekcji.
10. Przepisy ust. 7 i 8 stosuje się odpowiednio w razie zarządzenia przydzielenia do sprawy dodatkowego sędziego lub ławnika.
 11. Referent z odpowiednim wyprzedzeniem zawiadamia prezesa sądu o potrzebie zwiększenia liczby dni sesyjnych ławników oraz przewidywanej liczbie sesji koniecznych do zakończenia spraw z udziałem tych ławników. W przypadku niezwiększenia liczby dni wyznaczenie nowych ławników następuje według zasad ogólnych.
 12. W przypadku zmiany referenta na skutek wyłączenia sędziego lub podziału referatu przewodniczący wydziału, jeżeli przemawiają za tym względy organizacyjne, może zarządzić ponowne wyznaczenie także pozostałych członków składu zgodnie z przepisami ust. 1–11.
W ramach wprowadzonych zmian uchylono § 44.
W myśl zmienionego § 45:
 1. W przypadku pisemnej zgody wszystkich sędziów i asesorów sądowych orzekających w wydziale podział czynności może obejmować zwiększenie lub zmniejszenie sędziemu lub asesorowi sądowemu przydziału spraw w określonych kategoriach spraw.
 2. Zgoda, o której mowa w ust. 1, nie jest wymagana w przypadku referendarzy, powierzenia sędziemu lub asesorowi sądowemu orzekania w sekcji oraz przydzielania spraw sędziom delegowanym na podstawie art. 77 § 9 ustawy tylko w niektórych kategoriach.
 3. W przypadku sędziów i asesorów sądowych, o których mowa w ust. 1 i 2, podział czynności może przewidywać zmniejszenie wskaźników procentowych lub wyłączenie przydziału w pozostałych sprawach oraz wyłączenie pozostałych sędziów i asesorów sądowych z orzekania w tych sprawach lub zmniejszenie w nich wskaźników przydziału.
 4. Jeżeli w składach orzekających w sprawach rozpoznawanych w składzie trzech sędziów biorą udział sędziowie nieuczestniczący w przydziale tych spraw w charakterze referentów, mogą oni zostać wyznaczeni do określonej grupy spraw. Przepisy § 43a ust. 7 i 8 stosuje się odpowiednio.

Cytowane przepisy regulujące zasady przydziału spraw nie zostały już zawarte w ustawie, lecz w rozporządzeniu, a więc w akcie normatywnym niższego rzędu. W tym rozporządzeniu zostały określone szczegółowe zasady przydziału spraw poszczególnym sędziom, w tym zasady losowania spraw, ustalania składów wieloosobowych, podziału spraw na kategorie, w których dokonuje się losowego przydziału spraw, zmniejszenia przydziału spraw ze względu na pełnione funkcje i usprawiedliwione nieobecności oraz podstawy czasowego wstrzymania przydziału spraw, a także

inne zagadnienia związane z porządkiem dokonywania czynności w sądach powszechnych³⁴.

Przytoczone przepisy rozporządzenia weszły w życie 1 stycznia 2018 r.³⁵ i statuują zasadę, że przydział spraw jest dokonywany przez System Losowego Przydziału Spraw³⁶. Nie podlegają wprowadzeniu do SLPS sprawy, które są przydzielone poza tym systemem. Taką możliwość w odniesieniu do spraw karnych dopuszcza art. 47a §1 Prawa ustroju sądów powszechnych w sytuacji, gdy sprawa podlega przydziałowi sędziemu pełniącemu dyżur. Jeżeli sprawa została zakończona, należy wprowadzić do SLPS – w edycji sprawy – datę jej zakończenia. SLPS wykorzystuje tę datę wyłącznie przy obliczeniu średniego referatu prawidłowego obciążenia sędziego rozpoczynającego służbę (§ 51 regulaminu urzędowania sądów). Wprowadzenie powyższej informacji jest ważne po to, aby w chwili ustalenia przez przewodniczącego wydziału obciążenia dla nowego sędziego SLPS nie liczył spraw zakończonych. Jeżeli sprawa sędziego, który odszedł z wydziału karnego, gdyż został przeniesiony do innego wydziału (np. penitencjarnego), nie została mu przydzielona przy przydziale referatu i wymaga wydania rozstrzygnięcia co do istoty sprawy, należy ją przydzielić według zasad ogólnych, a więc wprowadzić we właściwej kategorii do systemu SLPS lub wyłączyć z poprzedniego referatu, co w konsekwencji spowoduje ponowne losowanie referatu, jeżeli jest już wprowadzona do SLPS³⁷.

Podsumowując przeprowadzone rozważania, należy stwierdzić, że wprowadzony przydział spraw poszczególnym sędziom przez SLPS powinien w szerszym zakresie zapewnić bezstronność sądu. Eliminuje bowiem organ administracyjny (prezesa sądu) z podejmowania decyzji w przedmiocie wyznaczania składu orzekającego sądu, natomiast kwestia – czy i w jakim zakresie jest on transparentny oraz jak wpłynie na przyspieszenie postępowania w sprawach karnych, a w konsekwencji doprowadzi do wydania rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie, okaże się dopiero w praktyce sądowej.

³⁴ H. PALUSZKIEWICZ. W: K. DUDKA, H. PALUSZKIEWICZ: *Postępowanie karne*. Wyd. 3. Warszawa 2017, s. 492.

³⁵ Zob. §8 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 grudnia 2017 r. – Regulaminu wewnętrznego Urzędowania Sądów Powszechnych, Dz.U. 2017, poz. 2481.

³⁶ System Losowego Przydziału Spraw, cyt. dalej jako: SLPS.

³⁷ Szczegółowe omówienie przepisów regulujących zasady przydziału spraw karnych poszczególnym sędziom wymaga odrębnego opracowania.

Bibliografia

Literatura

- CIEŚLAK M., DODA Z.: *Węzłowe zagadnienia postępowania karnego*. „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1978, nr 9, s. 148.
- EICHSTAEDT K. W.: *Kodeks postępowania karnego*. T. I. Wyd. 4. Red. B. AUGUSTYNIAK et al. Warszawa 2017.
- GONTARSKI W.: *System autonomicznego przydzielania spraw sędziom z art. 351 §1 k.p.k. w świetle standardów Rady Europy*. PPK 2004, nr 23.
- HOFMAŃSKI P., SADZIK E., ZGRYZEK K.: *Kodeks postępowania karnego*. T. II: *Komentarz do art. 297–467*. Wyd. 4. Red. P. HOFMAŃSKI. Warszawa 2011.
- IWANIEC J.: *Zasady wyznaczania składu orzekającego w sprawach karnych*. Prok. i Pr. 2005, nr 12.
- KAFTAL A.: *Podstawowe problemy nowelizacji Kodeksu Postępowania Karnego*. Pał. 1981, z. 6.
- KALA D., KLUBIŃSKA M.: *Postępowanie karne przed sądem pierwszej instancji po nowelizacji w 2016*. Kraków 2016.
- MARZAŁ K.: *Proces karny. Zagadnienia ogólne*. Wyd. II uzupełnione. Katowice 2013.
- MURZYŃSKI A.: *Składy wyrokujące w sądach pierwszej instancji*. SI 1985, t. 13. *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*. Red. I. FREDRCH-MICHALSKA et al. Warszawa 1977.
- NOWICKI K. W.; D. GRUSZECKA et al.: *Proces karny*. Warszawa 2017.
- PALUSZKIEWICZ H. W.; K. DUDKA, H. PALUSZKIEWICZ: *Postępowanie karne*. Wyd. 2. Warszawa 2016.
- PALUSZKIEWICZ H. W.; K. DUDKA, H. PALUSZKIEWICZ: *Postępowanie karne*. Wyd. 3. Warszawa 2017.
- WALTOŚ S.: *Model polskiego procesu karnego de lege ferenda*. PiP 1981, z. 3.
- WĘDRYCHOWSKA E. W.: *Składy i właściwość sądu w nowym Kodeksie postępowania karnego*. W: *Nowe uregulowania prawne w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.* Red. P. Kruszyński. Warszawa 1999.
- ZGRYZEK K. W.: *Proces karny*. Red. K. MARZAŁ, J. ZAGRODNIK. Warszawa 2017.

Orzecznictwo

Wyrok TK z dnia 14 grudnia 1999 r., K 10/99, OTK 1999, nr 7, poz. 162.